

MO'TAZILIYLARNING DINIY FALSAFIY QARASHLARI

Axmatov Shahzod Boymirza o'g'li

TDIU assistant o'qituvchisi

[Tel: +998971081661](tel:+998971081661)

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Mo'taziliylarning diniy va falsafiy qarashlariga bag'ishlangan bo'lib, Mutaziliylarning asosiy tamoyillariga tayangan holda yozilgan. Maqolada Mutaziliylarning diniy va falsafiy qarashlari ham diniy ham ilmiy Izohlashga harakat qilingan.

Kalit so'zlar: *Mo'taziliylar, ajratish, transsendensiya, mutloq birlik tamoyili, Ilohiy adolat (al-adl), sag'a'ir, kaba'ir, tenglik, ijtimoiy totuvlik, tavhid.*

АННОТАЦИЯ

Данная статья посвящена религиозно-философским воззрениям мутазилитов и написана на основных принципах мутазилитов. В статье испытывается интерпретировать как религиозные, так и философские воззрения мутазилитов.

Ключевые слова: *мутазилиты, разделение, трансцендентность, принцип абсолютного единства, Божественная справедливость (ал-адл), сагир, кабир, равенство, социальная гармония, монотеизм(тавхид).*

ABSTRACT

This article is devoted to the religious and philosophical views of the Mu'tazilites and is based on the basic principles of the Mu'tazilites. The article seeks to interpret both the religious and philosophical views of the Mu'tazilites.

Keywords: *Mutazilites, separation, transcendence, the principle of absolute unity, Divine justice (al-adl), sagir, kabir, equality, social harmony, monotheism .*

KIRISH

Mo'taziliya nomini kelib chiqishi haqida ikki xil qarashlar mavjud bo'lib ular quyidagilar: Birinchisi ularning dushmanlari tomonidan qo'llanilgan bo'lib bu nomning o'zi "rad etish" , "ajratish", " ajralib chiqqanlar" degan ma'nonlarni anglatadi. Ikkinchi boshlang'ich sabab esa Mo'taziliylikni asosan siyosiy qarash deb baholaganlar va jiddiy e'tibor qaratilgan, biroq Mo'taziliylikda siyosiy qarashlar katta o'rinni egallamagan. Mo'taziliylar nomiga kelsak, bu ismni faqat dushmanlari qo'llashlari aqlga sig'maydi. Ular tarix davomida o'z nomlarini yashirin qoralash sifatida emas, balki g'urur bilan aytishgan. Shubhasiz, bu ular uchun boshqa ma'noga ega edi. Ularning ta'limotining markazida ikkita tamoyil yotadi: Xudoga nisbatan, transsendensiya va mutlaq birlik tamoyili, insonga nisbatan shaxsiy erkinlik va xatti

harakatlari uchun to'g'ridan to'g'ri javob berish printsipini o'z ichiga oladi. To'g'ri yoki noto'g'rimi, ular bu tamoyillarni qo'llab-quvvatlash va rivojlantirishda yolg'iz o'zlari ekanligiga ishonishgan. (Aslida, Shialar inson mas'uliyati tamoyili ularning qarashlari bilan yaqinlashadilar.)¹ Mu'taziliylarning tushunishicha ularning ajralib chiqishi asosan tavhidni saqlash, adolat, erkinlik va insoniylikni himoya qilish deb tushunganlar. Boshqa tomondan, musulmonlarda sodir bo'lgan siyosiy voqealar, Musulmon jamiyati qanchalik muhim bo'lmasin, mu'taziliylikning paydo bo'lishi uchun etarli sabab deb hisoblamaydilar. Albatta Abu Bakrning xalifa sifatidagi musulmon jamoasiga bor boyligini berishi, xalifa Umar davridagi aholining ijtimoiy ahvoriga jiddiy e'tibor berilishi, keyingi davrda xalifa Usmonning o'ldirilishi va xalifa Ali va Muoviya o'rtasidagi qonli urushlar musulmon ulamolarining qat'iy pozitsiyada turishiga majbur qilib qo'ydi. Shunga qaramay, bu kurashlarda xavf ostida bo'lgan narsa biz odatda "siyosat" deb o'ylagan narsamizdan cheksiz ustundir. Bu jamoatning qonuniy imomi to'g'risida sof ijtimoiy savol, imom musulmon jamoatining ovozigacha bo'ysunishi va unga javob berishi kerakmi? Yoki uning funksiyasi metafizik ahamiyatga egami, yoki taqdiri bilan chambarchas bog'liq bo'lgan hamjamiyat ahamiyati bu dunyodan tashqarida va shuning uchun ham qila olmaydi. Kopchilikni ovozi bu masalani hal qiladimi ?

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Ash'ariy "Maqolat ul-islomiyin" asarida mu'taziliylarni ta'riflaydi. Mu'taziliylarda tavhid tushunchasi quyidagicha: «Alloh yagonadir, hech narsa unga o'xshamaydi. U na tana, na individual, na substansiya, na hodisadir. U vaqtdan tashqarida. U biror joyda yoki mavjudot ichida yashay olmaydi; u hech qanday jonzotning malakasining mahsuli emas. U narsa ham emas, Na shartli, na aniqlangan, na tug'ilgan, na tug'diruvchi. U sezgilarning idrokidan tashqarida. Ko'zlar uni ko'ra olmaydi, kuzatish unga erisha olmaydi, tasavvur uni idrok eta olmaydi. U narsa, lekin u boshqa narsalarga o'xshamaydi; u hamma narsani biluvchi, qudratli, lekin uning hamma narsani biluvchi va qudratlilikini yaratilgan hech narsa bilan taqqoslab bo'lmaydi. U dunyoni hech qanday vositasiz va yordamchisiz yaratgan.»²

Ilohiy borliq va uning birligi haqidagi bu tushuncha dinamik emas, statikdir. Ontologik jihatdan u shartsiz borliq tekisligi bilan chegaralanmaydi va shartsiz mavjudot tekisligiga taalluqli emas. Buning natijasi ilohiy sifatlarning inkor etilishi, nozil qilingan Qur'onning tasdiqlanishi va ko'rishning barcha imkoniyatlarini inkor etishidir. Xudo boshqa dunyoda, ya'ni Xudoni bu dunyoda ko'rib bo'lmaydi deb fikr

1; Henry Corbin The History of Islamic Philosophy Routledge London and New York. 2006

2; Abu Hasan Al Ash'ariy „Maqolat“. Qohira, 1950, (arab tilida)

bildirishgan. Bu jiddiy qarashlar islomning qat'iy tafakkurida katta rol o'ynadi va jamiyatning asosiy diniy qadriyatlardan xabardor bo'lishiga olib keldi. Ilohiy adolat (al-'adl). Ularning ilohiy adolatni mustaqil bo'lgan holda, Mo'taziliylar inson mas'uliyatini va inson erkinligini oladi. Shunday qilib, ular ilohiy adolat tamoyili o'z ichiga olganligini tasdiqlaydilar. Insonning erkinligi va mas'uliyati, aniqrog'i, bizning erkinligimiz va mas'uliyatimiz ilohiy adolat tamoyilidan kelib chiqadi. Aks holda, oxiratdagi mukofot yoki jazo g'oyasi ma'nosiz bo'lib, ilohiy adolat g'oyasi o'z poydevoridan mahrum bo'lar edi. Xuddi shunday, Qur'onning hamma narsa samoviy registrda yozilgani haqidagi bayonoti metafizik ilohiy bilimning o'zini ifodalaydi. Bu bilim inson erkinligiga qarshi emas, chunki uning ob'ekti iroda kabi harakat, lekin buyruq emas. Qolaversa, mo'taziliylar inson erkinligini ta'kidlab o'tgan: Bu tamoyil bizning ilohiy fikrimizdan kelib chiqmaydi. Adolat, lekin, eng avvalo, Qur'onga to'liq mos keladi. Har bir jon nima uchun mas'ul ekanligini ochiq-oydin ta'kidlaganida, Quronda shunday deyilgan: "Kim adolatli va to'g'ri ish qilsa, o'zi uchun qiladi, Kim yomonlik qilsa, o'ziga zarar qilgan bo'ladi» (41.46 45.16). Bu va boshqa ko'plab oyatlar inson erkinligini tasdiqlaydi. Nihoyat, barcha musulmonlar tan olishadiki, Alloh taolo o'z zimmasiga madaniy, ijtimoiy, axloqiy va hokazo farzlarni yuklagan. Farz g'oyasini qanday tushunish mumkin? Inson erkin va o'z harakatlarining ustasi ekanligini tan olmasdan?

"Ajrash" — mo'taziliylar mazhabi asoschisi Vosil ibn "Ato" va uning ustozlari Hasan al-Basriy o'rtasidagi voqeadan boshlangan. Ularning kelishmovchiligi warangalone ketdi. Gunoh tushunchasi bilan aloqador masalada kelisha olmadilar. Mo'taziliylar gunohni iymon va e'tiqodsizlikka, diniy va huquqiy jihatdan vaziyatni ko'rib chiqishni tak'ildaydi. Ularning fikricha "Gunohkor" musulmonnikidan ham, musulmon bo'lmagandan ham farq qiladi. Bu masalada Mu'taziliylar, barcha ilohiyotchilar bilan umumiydir.

Islom shariatchilari esa ikki xil gunohni ajratdilar: sag'a'ir, yoki engil nuqsonlar va kaba'ir, og'ir nuqsonlar. Birinchi qavatdagi nosozliklar gunohkor bo'lsa, mo'minlar davrasidan chiqarib yuborilishga loyiq bo'lmaydi va o'z jinoyatini takrorlamaydi. Keyingisi, Mo'taziliylarga ko'ra, musulmonni jamoatdan ajratadi. Garchi u kofir (kofir) deb hisoblanmasa ham (mutlaq kofir ma'noda). Shunday qilib, gunohkor oraliqdagi holatda, "na mo'min, na kofir". Bu "oraliqdagi" ko'rinish ham o'z muammolariga ega edi. Axloqiy buyrug'i (al-amr bi-al-ma'rufi.) Besh muhim mo'taziliy tezisning ijtimoiy hayoti bilan bog'liq; U adolatlikni hayotga tatbiq etishni nazarda tutadi va ijtimoiy qulq-atvorda erkinlik g'oyalarini olg'a suradi. Mo'taziliylar uchun adolat shunchaki oddiy voqea emas, shaxsan yovuzlik va adolatsizlikdan saqlanish; u ham bir yaratish uchun butun hamjamiyat hamkorlik

qiladigan akt. Tenglik va ijtimoiy totuvlik muhiti, ularning har biri tufayli inson o'z imkoniyatlarini amalga oshirishga qodir. Xuddi shunday, erkinlik va inson mas'uliyati shunchaki shaxsning turli qobiliyatlarini amalga oshirish bilan chegaralanib qolmaydi, balki butun jamiyatni qamrab oladi yoki kengayishiga xizmat qilishi kerak. Bu ham Islomning muqaddas kitobida tez-tez ifodalangan hodisadir. Ammo axloqiy va ijtimoiy harakat harakatini asosologiklashda va adolat va inson erkinligi harakatini jamiyatga amalga oshirishda Mu'taziliya maktabi zukkoligi yotadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (REFERENCES):

1. Henry Corbin The Historic of Islamic Philosophy. Routledge London and New York. 2006
2. Газали. Избавляющий от заблуждения // Григорян С.Н. Из истории философии. Средней Азии и Ирана VII–XII вв. М., 1960. С. 213–217.
3. Abu al-Hasan al-Ash'ariy "Maqolot". Qohira, 1950, (arab tilida)
4. Abu Homid G 'azzoliy. Ehyou ulum ad-din. Taijimon G'iyosiddin Jalol, Toshkent, 2005.
5. Е.А.Фролова ИСТОРИЯ АРАБО-МУСУЛЬМАНСКОЙ ФИЛОСОФИИ